

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.9>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УТИЛІЗАЦІЇ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стрельник В.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-1068-8617
e-mail: viktoriastrelnyk@gmail.com*

Либань О.О.,
*здобувач вищої освіти рівня магістр
юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету
e-mail: lyban.sasha2000@gmail.com*

Стрельник В.В., Либань О.О. Проблеми правового регулювання утилізації побутових відходів в Україні: виклики та перспективи.

Проблема поводження з побутовими відходами є однією з найбільш важливих у сучасному світі. Екологічні виклики, пов'язані зі зростанням обсягів відходів, супроводжуються значними прогалинами у правовому регулюванні поводження з ними в Україні. Особливістю правового регулювання побутових відходів є те, що переважна більшість правових приписів стосується питань забезпечення санітарного очищення й упорядкування населених пунктів. Зважаючи на прийняття низки нормативно-правових актів, чинна система управління відходами залишається фрагментарною, неузгодженою та недостатньо адаптованою до правового надбання (acquis) Європейського Союзу. Відсутність чіткого законодавчого визначення базових понять, дублювання повноважень органів влади, нерозвиненість інституту розширеної відповідальності виробника та недосконалість механізмів реалізації ієрархії управління відходами зумовлюють необхідність системного правового аналізу. Мета дослідження – визначити проблемні аспекти правового регулювання поводження з відходами в Україні, виявити суперечності та колізії чинного законодавства. У роботі використано системно-структурний та порівняльно-правовий методи, методи формально-юридичного аналізу, а також метод правової інтеграції з урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку України.

На основі узагальнення позицій вітчизняних науковців і порівняльного аналізу законодавства України та ЄС встановлено правові колізії, виявлено відсутність єдиного підходу до територіального планування та правового регулювання ієрархії відходів. Обґрунтовано необхідність усунення фрагментарності законодавства, підвищення ролі місцевого самоврядування, посилення юридичної відповідальності за порушення у сфері поводження з відходами. Визнано необхідність переходу від декларативних норм до реальної управлінських дій, з чітко окресленими повноваженнями, обов'язками та механізмами координації. Інформаційно-просвітницька робота має забезпечити підвищення рівня поінформованості усіх заінтересованих сторін щодо побутових відходів, переваг мінімізації обсягів їх утворення, забезпечення екологічно безпечного поводження. Запропоновано рамкову модель нормативного регулювання управління відходами з виокремленням п'яти взаємопов'язаних блоків: інституційного, понятійного, процедурного, відповідальності та контролю. Розроблено алгоритм адаптації екологічного законодавства України до стандартів ЄС з урахуванням принципу субсидіарності й екологічної ефективності.

Ключові слова: управління відходами, сталий розвиток, ієрархія поводження з відходами, нормативна модель, колізії норм, правова інтеграція.

Strelnyk V.V., Liban O.O. Problems of legal regulation of household waste disposal in Ukraine: challenges and prospects.

The problem of household waste management is one of the most important in the modern world. Environmental challenges associated with the growing volume of waste are accompanied by significant gaps in the legal regulation of waste management in Ukraine. A feature of the legal regulation of household waste is that the vast majority of legal prescriptions relate to the issues of ensuring sanitary cleaning and improvement of settlements. Despite the adoption of a number of regulatory acts, the current waste management system remains fragmented, inconsistent, and insufficiently aligned with the acquis of the European Union. The lack of clear legal definitions of key terms, overlapping powers of public authorities, underdevelopment of the extended producer responsibility institution, and deficiencies in the implementation mechanisms of the waste management hierarchy underscore the need for a systemic legal analysis. The purpose of the study is to identify problematic aspects of legal regulation in the field of waste management in Ukraine, to reveal contradictions and conflicts within current legislation. The research employs systemic-structural and comparative legal methods, formal legal analysis, as well as the method of legal integration, taking into account Ukraine's European integration trajectory.

The absence of a unified approach to territorial planning and the legal regulation of the waste hierarchy has been revealed. The need to eliminate legislative fragmentation, enhance the role of local self-government, and strengthen legal liability for violations in the field of waste management has been substantiated. Information and educational work should ensure an increase in the level of awareness of all interested parties about household waste, the benefits of minimizing the volume of their generation, and ensuring environmentally safe management. A framework model for regulatory waste governance is proposed, structured around five interrelated components: institutional, conceptual, procedural and control. An algorithm for adapting Ukraine's environmental legislation to EU standards has been developed, considering the principles of subsidiarity and ecological efficiency.

Key words: waste management, sustainable development, waste hierarchy, regulatory model, legal conflicts, legal integration.

Постановка проблеми. Проблематика утилізації побутових відходів набуває особливої актуальності в умовах екологічних викликів, урбанізації, обмежених ресурсів та євроінтеграційних зобов'язань України. Попри прийняття рамкового законодавства, національна система управління відходами залишається фрагментарною: переважає захоронення, рівень переробки низький, відсутня ефективна модель розширеної відповідальності виробника, не впроваджено цифрові інструменти контролю. Такий стан створює загрози для довкілля та соціально-економічної безпеки громад, що обумовлено не лише технічними обмеженнями, а й нормативно-інституційними прогалинами. У контексті виконання Угоди про асоціацію з ЄС адаптація національного законодавства до європейських директив вимагає глибокої трансформації правового поля, управлінських механізмів та інфраструктури.

Мета дослідження полягає в аналізі правового регулювання у сфері утилізації побутових відходів в Україні, виявлення основних проблем правозастосування, порівняння із підходами ЄС та розробка авторських пропозицій щодо удосконалення нормативної й інституційної бази з урахуванням принципів сталого розвитку та циркулярної економіки.

Стан опрацювання проблематики. Сучасні наукові дослідження у сфері поводження з відходами охоплюють широкий спектр питань: від правових та інституційних аспектів до екологічної безпеки, логістики та технологічних інновацій. У роботі Е. Nosova, О. Iafinovich, N. Miedviedkova, V. Delas, N. Plieshakova проаналізовано ключових стейкхолдерів у системі управління електронними відходами в Україні та проведено SWOT-аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз у цій сфері [1]. А. Кречик, О. Кривець, О. Савчук досліджують оновлене правове регулювання управління відходами в контексті імплементації європейських принципів – розширеної відповідальності виробника, ієрархії поводження з відходами та принципу «забруднювач платить» [2]. Н. Kaletnik, N. Pryshliak, M. Khvesyuk, J. Khvesyuk узагальнили європейський досвід, здійснили порівняльний аналіз із ситуацією в Україні та запропонували блокову модель фінансування галузі з акцентом на відходи як вторинний ресурс [3]. У дослідженні М. Григорака, О. Захарченка, О. Гармаша, Н. Трушкіної, Л. Лунова представлено інтегрований підхід до оцінювання системи управління промисловими відходами, обґрунтовано доцільність застосування інструментів зворотної логістики, зеленого інвестування та кластеризації як складових стратегії екологізації промислового сектору [4]. У статті Н. Жмур, О. Брусило проаналізовано основні проблеми утилізації побутових відходів в Україні та за кордоном, виявлено причини їх виникнення й

запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання з урахуванням технологічних інновацій та зростання екологічної свідомості населення [5]. Автори О. Кузуб, Т. Єрмолаєва, Ю. Козьміна провели порівняльний аналіз українського та європейського законодавства, визначив проблеми адаптації нормативної бази й окреслив напрями її оновлення відповідно до стандартів ЄС [6]. У дослідженні К. Корнієнкової, О. Проценко наголошено на фрагментарності чинного правового поля, необхідності його систематизації та запровадженні стимулів для маловідходних технологій [7]. Практичний досвід функціонування інфраструктури аналізується у роботі R. Baidya, брак санітарних полігонів і роздільного збору, а також сформульовано підходи до посилення стійкості системи [8]. І. Stalinska акцентує на екологічних ризиках, пов'язаних із фільтратом як джерелом багатокомпонентного забруднення, і пропонує напрями модернізації національної системи ТПВ [9]. У роботі М. Korbut представлено авторську методику оцінювання екологічної небезпеки полігонів, а також параметри визначення санітарно-захисних зон задля зменшення ризиків для довкілля [10].

Загалом, аналіз свідчить про міждисциплінарний характер проблеми управління побутовими відходами, яка потребує не лише технічного переоснащення й оновлення правової бази, а й посилення інституційної відповідальності, фінансового стимулювання, залучення місцевих громад та адаптації передових міжнародних практик.

Попри зростаючу наукову увагу до цієї сфери, низка ключових питань залишається відкритою: відчутною є відсутність інтегрованого підходу до просторової організації системи управління ТПВ, недостатня координація правових, екологічних і логістичних компонентів, обмежене впровадження сучасних технологій у малих громадах, а також формальне застосування принципу розширеної відповідальності виробника. Розрив між нормативними приписами та фактичним станом інфраструктури створює додаткові виклики для досягнення екологічної безпеки на місцевому рівні. У цьому контексті наше дослідження зосереджене на виявленні основних бар'єрів ефективного управління побутовими відходами в громадах, формуванні практичних рішень щодо мінімізації екологічного навантаження й адаптації європейських підходів до українських реалій. Акцент зроблено на синергії правових механізмів і логістичної оптимізації як засобу досягнення сталого управління у сфері ТПВ.

Виклад основного матеріалу. У країнах ЄС утилізація побутових відходів розглядається як ключовий інструмент реалізації екологічної політики та впровадження принципів циркулярної економіки. Середній рівень переробки муніципальних відходів у ЄС перевищує 45%, а в окремих державах – зокрема Німеччині, Австрії та Словенії – сягає понад 60%. Таких результатів вдалося досягти завдяки комплексному підходу, що включає системне впровадження розширеної відповідальності виробника (РВВ), ефективне нормативно-правове регулювання, економічне стимулювання (зокрема, податки на захоронення), розвиток інфраструктури для сортування й переробки, а також високий рівень екологічної культури населення. Оцінити результативність цієї політики дозволяє аналіз трансформації структури поводження з відходами. На рисунку 1 представлено порівняльну динаміку змін у способах оброблення муніципальних відходів у країнах ЄС упродовж 1995–2023 років.

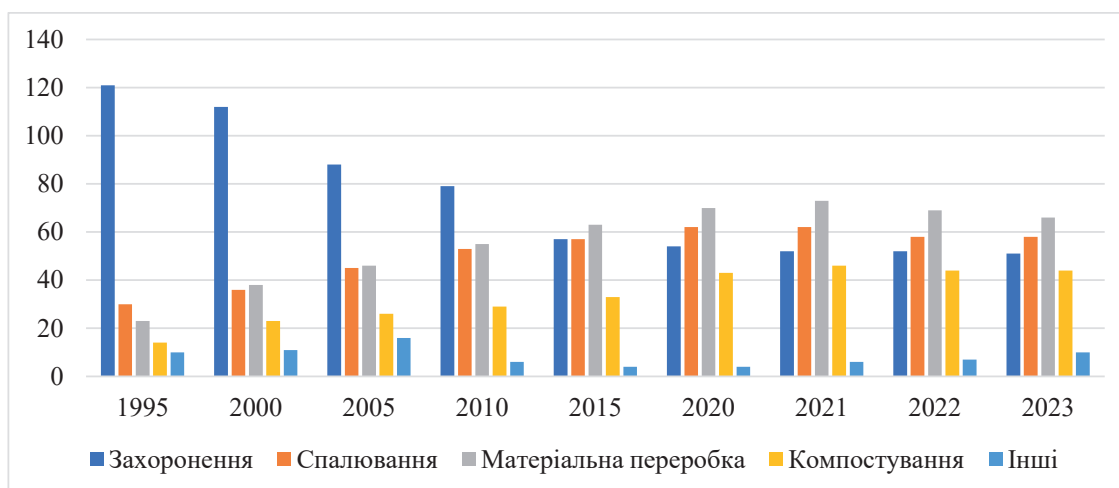


Рис. 1. Динаміка оброблення муніципальних відходів у країнах ЄС, млн. тонн

Джерело: побудовано на підставі [11]

Представлені дані свідчать про масштабну трансформацію системи поводження з муніципальними відходами в ЄС у 1995–2023 рр.: обсяги захоронення скоротилися на 58%, натомість рівень матеріальної переробки та компостування зріс на 185% і 213% відповідно. Така динаміка підтверджує ефективність впровадження ієрархії управління відходами, визначеної Рамковою директивою 2008/98/ЄС, і супроводжувалася розвитком інфраструктури, запровадженням EPR-механізмів, фінансових стимулів і зміною поведінкових моделей населення.

На цьому тлі ситуація в Україні виглядає значно гірше: понад 90% побутових відходів і досі захоронюються, більшість полігонів перевантажена або не відповідає екологічним нормам, а рівень переробки не перевищує 6–8%. Проблема збору, вивозу й утилізації побутових відходів практично є повсюдною [12]. Попри задекларовану в національній стратегії мету досягти 50 % переробки до 2030 року, реалізація цього завдання потребує не лише технічної модернізації, а й глибокої трансформації правового середовища, що має забезпечити ефективне управління всіма етапами поводження з відходами.

Закон «Про управління відходами» [13] закріплює принципи ієрархії поводження з відходами, розширеної відповідальності виробника, циркулярної економіки, встановлюючи обов'язок усіх суб'єктів дотримуватися пріоритетності: запобігання утворенню, мінімізація, повторне використання, переробка, утилізація, і лише в крайньому разі – захоронення. Документ комплексно адаптовано до положень Рамкової директиви 2008/98/ЄС, що є важливим кроком до гармонізації з європейським екологічним правом [14].

Важливою новелою правового регулювання стало затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2023 р. № 835, якою введено Правила надання послуг з управління побутовими відходами [15]. Документ деталізує процедуру укладання договорів, встановлює типові форми, визначає права й обов'язки споживачів і виконавців, а також механізми обліку та тарифоутворення. Постанова сприяє уніфікації підходів на рівні громад і переходу до системного надання комунальних послуг у сфері ТПВ.

Нормативна база у сфері поводження з побутовими відходами в Україні зазнала суттєвих змін. Ці трансформації зумовлені як внутрішніми екологічними викликами, так і євроінтеграційними зобов'язаннями. Правова система ЄС базується на директивах, зокрема Рамковій директиві 2008/98/ЄС [16], яка визначає ієрархію поводження з відходами, концепцію РВВ, повторне використання та планування управління. Закон України «Про управління відходами» імплементує ці принципи, а Національна стратегія до 2030 року [17] передбачає розвиток відповідної інфраструктури, цифрових інструментів і EPR-механізмів на всіх рівнях.

Водночас реалізація цих норм стикається з низкою бар'єрів. Попри формальну модернізацію законодавства, ефективність його впровадження стримується інституційною слабкістю, фрагментарністю підзаконних актів і недостатньою координацією між органами влади. Можна стверджувати, що нормативно-правове поле у сфері утилізації побутових відходів в Україні, попри позитивні зрушення у формуванні загальної стратегії та гармонізації з правом ЄС, залишається фрагментованим і недостатньо функціональним на рівні практичної реалізації. Основними стримувальними чинниками виступають невизначеність механізмів реалізації законодавчих норм, відсутність чітких регламентів взаємодії між суб'єктами, недосконалість інституційного дизайну та брак цифрових інструментів контролю й обліку. Внаслідок цього фактичний рівень утилізації побутових відходів продовжує залишатися критично низьким, а екологічні та соціальні ризики зростають.

Проблеми, виявлені у правовому полі, вказують на необхідність переходу від декларативних норм до реальної управлінської відповідальності, з чітко окресленими повноваженнями, обов'язками та механізмами координації. Саме тому доцільним є формування рамкової карти відповідальності як інструменту розмежування сфер компетенції у системі управління побутовими відходами.

Таблиця 2

Рамкова карта відповідальності у сфері утилізації ТПВ

Рівень управління	Зона відповідальності
Центральні органи влади	Формування політики, адаптація до права ЄС, регулювання РВВ, контроль імплементації
Обласні адміністрації	Координація між громадами, підтримка інфраструктурних проєктів
Громади (ОМС)	Забезпечення сортування, роздільного збору, утримання майданчиків і логістика вивезення
Виробники (РВВ)	Фінансування збирання/переробки упаковки, звітність, інформаційна підтримка
Оператори/перевізники	Надання послуг, виконання договорів, дотримання стандартів транспортування/утилізації

Джерело: авторська розробка

Таким чином, запропонована рамкова карта відповідальності дає змогу системно охопити всі рівні взаємодії у сфері утилізації побутових відходів – від стратегічного планування на рівні центральних органів до реалізації та контролю на місцях. Вона не лише структурує повноваження, а й створює основу для запровадження принципу субсидіарності, що є ключовим у європейській моделі управління відходами. Визначення чітких точок відповідальності дозволяє зменшити адміністративні дублювання, підвищити ефективність використання ресурсів і сформувати передумови для підзвітності виконавців перед громадами.

Однак для досягнення реальної результативності необхідним є не лише інституційне упорядкування, а й створення цифрових інструментів, що забезпечуватимуть прозорість і контроль на кожному етапі руху відходів.

Висновки. Відновлення держави має слугувати потребам українців і сприяти сталому розвитку України [20, с. 183]. Правове регулювання у сфері утилізації побутових відходів в Україні перебуває на етапі трансформації, зумовленої екологічними викликами й євроінтеграційними зобов'язаннями. Прийняття Закону України «Про управління відходами» й імплементація директив ЄС є важливими кроками до системної екологічної політики. Проте низький рівень утилізації вказує на розрив між правовим регулюванням та практичною реалізацією. Недієвість механізму розширеної відповідальності виробника, нечіткий розподіл повноважень, слабка координація на місцевому рівні, фрагментарність законодавства та відсутність цифрового моніторингу потоку відходів являються основними бар'єрами у вирішенні проблеми. Це ускладнює впровадження циркулярної моделі та посилює екологічні ризики.

Викликом сьогодення є недопущення подальшого відновлення країни за застарілими технологіями [19, с. 71]. Доцільними напрямками удосконалення є: чіткий розподіл відповідальності між суб'єктами управління; створення цифрової платформи для обліку, звітності та контролю за реалізацією РВВ. Інформаційно-просвітницька робота має забезпечити підвищення рівня поінформованості усіх заінтересованих сторін про вимоги законодавства щодо побутових відходів, переваг мінімізації обсягів їх утворення, забезпечення екологічно безпечного поводження та впровадження належної практики управління побутовими відходами [20, с. 9]. Реалізація цих заходів посилить інституційну спроможність і наблизить Україну до європейських стандартів управління відходами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nosova E., Iafinovykh O., Miedviedkova N., Delas V., Plieshakova N. E-Waste Management System in Ukraine: Legal Framework and SWOT-Analysis. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. Vol. 7, № 2. P. 355–374. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.2-a000221>.
2. Кречик А. С., Кривець О. В., Савчук О. О. Правове регулювання національної системи управління відходами в Україні: імплементація до європейських стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 259–262. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/60>.

3. Kaletnik H., Pryshliak N., Khvesyk M., Khvesyk J. Institutional capacity building on waste management as a secondary resource in Ukraine on the path to European integration. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*. 2022. Vol. 25, № 3. P. 105–122. DOI: <https://doi.org/10.33223/epj/153932>.
4. Hryhorak M.Yu., Zakharchenko O.V., Harmash O.M., Trushkina N.V., Lunov L.Ye. Infrastructure provision of industrial waste management in the context of the strategy for recovery of the national economy of Ukraine. *Smart Society and Contemporary Management*. 2022. No. 15(2). DOI: <https://doi.org/10.46783/smart-scm/2022-15-2>.
5. Жмур Н. В., Брусило О. О. Сучасний стан проблем утилізації побутових відходів. *Юридичний вісник*. 2024. № 2 (71). С. 170–178. DOI: 10.18372/2307-9061.71.18806.
6. Кузуб О. О., Єрмолаєва Т. В., Козьміна Ю. Г. До питання щодо вирішення проблемних аспектів правового регулювання управління відходами в контексті адаптації екологічного законодавства України до ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. №3(86). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.17>.
7. Корнієнкова К., Проценко О. Правове регулювання поводження з відходами в Україні та Європейському Союзі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 11. С. 183–186. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.31>.
8. Baidya R., Debnath B., De D., Ghosh S.K. Sustainability of Modern Scientific Waste Compacting Stations in the City of Kolkata. *Procedia Environmental Sciences*. 2016. Vol. 31. P. 520–529. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.02.072>.
9. Stalinska I. Особливості екологічної безпеки у системі «тверді побутові відходи – навколишнє середовище – здоров’я людини». *Scientific Bulletin of UNFU*. 2016. Vol. 26, № 7. P. 238–245. DOI: <https://doi.org/10.15421/40260738>.
10. Korbut M., Malovanyu M., Boyko R., Masikevych A. Determination of the sanitary protection zone of municipal waste landfill based on evaluation of the environmental hazards: Case study of the Zhytomyr territorial community, Ukraine. *Heliyon*. 2023. Vol. 9, Issue 12. Article e22347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e22347>.
11. Municipal waste statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Municipal_waste_statistics#Source_data_for_tables_and_graphs (дата звернення 13.07.2025).
12. Стрельник В.В., Ємець Н. О. До питання поводження з побутовими відходами в Сумській області. *Приватне та публічне право*, 2019 № 3, С. 64-67. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.3.14>.
13. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>.
14. Реформа стартувала – вступив у дію Закон «Про управління відходами». URL: <https://mepr.gov.ua/reforma-startovala-vstupyv-u-diyu-zakon-pro-upravlinnya-vidhodamy/> (дата звернення 13.07.2025).
15. Про затвердження Правил надання послуги з управління побутовими відходами та типових договорів про надання послуги з управління побутовими відходами: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2023 № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 13.07.2025).
16. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 року про відходи та про скасування деяких директив: Європейський Парламент, Рада ЄС. № 2008/98/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text.
17. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text>.
18. Стрельник В.В. Відбудова України на засадах сталого розвитку Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. III Всеукр. наук.-метод. конф. Суми, 2022. С. 181–183.
19. Стрельник В.В., Батуринець Б.Д. Особливості поводження з відходами руйнації. Дорожня карта реалізації Закону України «Про управління відходами»: збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології». К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2022. С. 70-71.

20. Стрельник В., Мироненко А. Питання поводження з побутовими відходами в Україні. Екологічно дружні технологічні рішення для місцевих громад щодо поводження з відходами: збірка матеріалів Національного форуму «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології». Київ, 2021 р. С. 7–9.